

MÜLKİ HÜQUQ

AZƏRBAYCANDA MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN KONSTITUSYON TƏMİNATLANDIRILMASI

Səftər Rəhimli*

Xülasə

Kapitalist iqtisadi sistemin ən əsas tələblərindən biri, güclü mülkiyyət hüquqları sistemidir. Mülkiyyət hüquqlarının tərifli, bölüşdürülməsi və qorunması hər bir cəmiyyətin həll etməli olduğu ən vacib məsələlərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycanın imzaladığı beynəlxalq konvensiyalara söykənərək, Azərbaycanda mülkiyyət və mənzil hüquqlarını təmin edir. Xüsusi mülkiyyət hüququ, hüquqların hər hansı bir hissəsini sahibinin müəyyən etdiyi qiymətə dəyişdirmək və ya hədiyyə etmək yolu ilə həvalə etmək, icarəyə götürmək və ya satmaq hüququnu əhatə edir. Məqalədə, orijinal konstitusiya mülkiyyəti bəndinin hazırlanmasından və qanunvericilik və konstitusiya təkamülündən söz açılır və görüldüyü kimi, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf və sosial bölgü hədəflərinə çatmaq üçün cəmiyyətdəki mülkiyyət münasibətlərini yenidən formalaşdırmağa onu daha mütərəqqi etməyə ehtiyac vardır.

Bu məqalənin əsas məqsədi mülkiyyət hüquqları ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik bazasının izahını verməkdir. Gəldiyimiz nəticə odur ki, konstitusiyanın mülkiyyət hüquqlarına aid bir sıra hissələrində məzmunla bağlı dəyişikliklər olmalıdır.

Bu analizin jurnalistlər, media işçiləri, vətəndaşlar və hüquqşünaslar, habelə mülkiyyət hüquqları ilə əlaqəli hüquqi məsələlərlə maraqlanan vətəndaş cəmiyyəti və hökumət rəsmiləri üçün faydalı olması nəzərdə tutulur.

Acar sözlər: *mülkiyyət hüququ, beynəlxalq hüquq, insan hüquqları, AR Konstitusiyası, sosial ədalət, məhkəmə*

İnsanın yaşam vasitələrinin maddi əsası kimi əmlak (mülkiyyət) onun azadlığının şərtini formalaşdırmaqdadır. Əmlaka sahib olmaqla şəxs azad sahibkarlıq, əmək fəaliyyətinə əsas yaradır. Əmlaka malik olan şəxs əmlak hüququnu realizə edərkən həm də azad sahibkarlıq hüququnu da təmin edə bilər.

AR Konstitusiyasında da mülkiyyət hüququ xüsusi bir müddəa ilə təsbit edilib. Konstitusiyanın 29-cu (Mülkiyyət hüququ) maddəsində deyilir ki:

Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır.

Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

* h.ü.f.d., Bakı Dövlət Universiteti

Xüsusi mülkiyyət sosial öhdəliklərə səbəb olur.

Sosial ədalət və torpaqlardan səmərəli istifadə məqsədi ilə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Mülkiyyət hüququnun təminatlandırılmasını Konstitusiya mülkiyyətin özünün toxunulmazlığı ilə əlaqələndirmiş və onu dövlətin müdafiəsində olduğunu ifadə etmişdir. Konstitusiyanın 13-cü (Mülkiyyət) maddəsində deyilir ki:

I. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

II. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər.

III. Mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz. [1]

Konstitusiyanın 13-cü maddəsinin strukturundakı məzmunla bağlı qeyd etməliyik ki, I hissədə təsbit edilən “mülkiyyətin toxunulmazlığı” başa düşülən deyil. Burada mülkiyyətin toxunulmazlığından deyil, “mülkiyyət hüququnun” toxunulmazlığından bəhs edilməli və hüquq kimi müvafiq məsələ 29-cü maddənin I hissəsində “Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır və mülkiyyət hüququ toxunulmazdır” kimi ifadə edilməlidir.

Qanunvericilik xüsusi əmlakın ekpropriasiyasına yol verdiyi üçün əmlakın toxunulmazlığından deyil, ifadə etdiyimiz kimi mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığı Konstitusiyada ifadə edilməlidir. Mülkiyyətin xüsusi, fəvqəladə hallarda dövlət və ya ictimai ehtiyaclar üçün özgəninkiləşdirilməsinin mümkünlüyü qeyd etdiyimiz fikri təsdiqləyir. Mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsi müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Bunlardan əsasən milliləşdirmə, rekvizisiya, konfiskasiya və ekspropriasiya qeyd edilməlidir:

- milliləşdirmə xarici hüquqi və ya fiziki şəxsə məxsus olan əmlakın ictimai mənafeəyə gətürülməsidir. Milliləşdirmə haqqında qərarı xüsusi dövlət orqanı qəbul edir. İlk milliləşdirmə faktı qeyd etdiyimiz kimi 1938-ci ildə Siciliya kralının kükürd istehsalı sahəsində dövlət inhisarının yaradılmasına təsadüf edir. Daha sonra Çində (1911), Sovet Rusiyasında (1918), Meksikada (1938) və digər ölkələrdə tətbiq edilib.

- rekvizisiya məcburiyyət qarşısında əvəzi ödənilməklə xarici mülkiyyətin müvəqqəti müsadirəsidir. Müsadirə səbəbi kimi fors-major halları çıxış edir.

- konfiskasiya cinayət və ya hüquqpozma hallarında sanksiya kimi tətbiq olunan müsadirə formasıdır. O əsasən yerli və ya beynəlxalq arbitrajlar tərəfindən tətbiq olunur. İnzibati və ya mülki hüquqi məhsuliyət kimi də çıxış edə bilər.

- ekspropriasiya ictimai, sosial, iqtisadi, mədəni və digər zərurətdən irəli gələrək əvəzi tam, ədalətli və çevik qaydada ödənilməklə xarici mülkiyyətin müsadirəsinə nəzərdə tutur. İlk ekspropriasiya hadisəsi 1928-ci ildə Polşa hökuməti tərəfindən Çorzoft şəhərindəki alman fabrikinin müsadirəsi olmuşdur. Ekspropriasiya qanuni və ya qeyri-qanuni ola bilər. Qeyri-qanuni ekspropriasiya zamanı

götürülən əmlakın əvəzində tam, ədalətli və adekvat kompensasiya verilmir. [2, s.184]

AR qanunvericiliyində əmlakın götürülməsi ilə bağlı milliləşdirmə, rekvizisiya, konfiskasiya (müsadirə) terminləri yer almışdır. Cəza tədbiri istisna olmaqla milliləşdirmə və rekvizisiya haqqında qərar verilərkən xüsusi şərtlərlə kompensasiya verilməlidir. Xüsusi mülkiyyətçinin hüquqlarının qorunması məqsədilə proses ciddi reqlamentləşdirməyə məruz tutulub. Məsələn, İnvestisiya fəaliyyəti haqqında 1995-ci il Qanunu, Xarici investisiyaların qorunması haqqında 1992-ci il Qanunu milliləşdirmə, rekvizisiya və oxşar hallarda xüsusi mülkiyyətin hüquqlarının müdafiəsi üçün qanuni tədbirləri təsbit edir. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanunun 18.3-ci maddəsində deyilir ki, “Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya əvəzsiz milliləşdirilmir, rekvizisiya edilmir və onlara nəticələrinə görə dikər oxşar tədbirlər tətbiq olunmur.

Belə tədbirlər investora vurulmuş zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın əvəzi tam həcmdə real dəyər üzrə ödənilməklə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları əsasında həyata keçirilə bilər. Zərərin ödənilməsi qaydası həmin qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir. İnvestorların qoyduğu və ya əldə etdiyi məqsədli bank əmanətləri, səhmlər və digər qiymətli kağızlar, əldə edilmiş əmlak və ya icarə hüquqları üçün ödənişlərin əvəzi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq alındıqda, investorların öz hərəkətləri və ya onların iştirakı ilə edilmiş hərəkətlər nəticəsində istifadə olunan və ya itirilən məbləğlər istisna edilməklə investora qaytarılır”.

Xüsusi mülkiyyətin götürülməsi şərtləri bir qədər fərqli formada Xarici investisiyaların qorunması haqqında Qanunun 11-ci maddəsində verilib. Həmin maddədə deyilir ki:

- Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, milliləşdirilmir.

- Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qəbul edir.

- Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir,

- Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir.

- Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir.

Kompensasiya tədbirlərinin şərtləri beynəlxalq müqavilə normaları ilə daha dəqiq tənzimlənə bilər. Buna görə də, məsələn sonuncu Qanunun 43-cü maddəsinə (Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində bu Qanundan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur), İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanunun 21-ci maddəsinə (Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalar-

dan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir) uyğun olaraq xüsusi mülkiyyətçinin götürülmüş əmlakı beynəlxalq müqavilələrdəki “ədalətli, çevik və səmərəli” formula uyğun kompensasiya edilməlidir. Həmin formul Konstitusiyanın müvafiq müddətində də təsbit edilməlidir. Göründüyü kimi müasir konstitusiyalar və qanunvericilik aktları xüsusi mülkiyyətin XVIII-XIX əsr “müqəddəslik və toxunulmazlıq” konsepsiyasını xüsusi şərtlər altında və yalnız qanuni əsaslarla özgəninkiləşdirilməsi ilə əvəz etmişdir. Lakin bu özgəninkiləşdirmə xüsusi hallarda və yalnız məhdud formada həyata keçirilə bilər. Bəzi ölkələrin, o cümlədən Yunanstan Konstitusiyası (m.17) bu məsələləri son detallarına qədər tənzimləyir. [3]

AR Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin II hissəsində ifadəsini tapan “mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir” fikri də məqbul sayıla bilməz. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin xüsusi mülkiyyətlə bərabərləşdirilməsi ayrı-ayrı fərdi şəxslərin mülkiyyət hüququnun mahiyyətinə uyğun deyil. Eyni zamanda 13-cü maddənin II hissəsi də mülkiyyətin növlərinin verilməsinə “dövlət mülkiyyəti” ilə deyil, “xüsusi mülkiyyət”in ifadəsi ilə başlanması insan hüquqları kontekstində daha doğru olardı.

Əmlakın xüsusi şəxslərin mülkiyyətində olması fiziki və hüquqi şəxslərin əmlaka mülkiyyət hüququnu ehtiva edir. İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi anlamında mülkiyyətin formasından söhbət gedərkən dövlətə, cəmiyyətə və ya bələdiyyəyə məxsus ümumi əmlakdan və konkret şəxslərə, o cümlədən fiziki və hüquqi şəxslərə məxsus xüsusi əmlakdan söhbət getməlidir. Xüsusi şəxslərə məxsus əmlak üzərində mülkiyyət hüququ qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ ilə təmin edilir. Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin III hissəsində deyilir ki, ...mülkiyyət hüququ... əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

Mülkiyyət hüququnun nədən ibarət olduğunu müəyyən edərkən ilk öncə əmlak kateqoriyasına baxılmalıdır. Əmlak üzərindəki münasibət cəmiyyətdə bütün digər ictimai münasibətlər üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Əmlak iqtisadi məzmun daşımaqla, həm də hüquqi kateqoriyadır. İqtisadi kateqoriya kimi insanlar arasında müxtəlif vasitələrlə, həmçinin istehsal məhsulları kimi maddi nemətlər üzrə - onların maneəsiz istifadəsi, sahibliyi və sərəncamı ilə bağlı münasibətlər növündə meydana gəlir. Sahiblik altında olması bu və ya digər əşyanın, maddi vasitələrin və ya nemətlərin konkret şəxslər qrupunun və ya ayrıca şəxsin faktiki sahibliyində olması başa düşülür. İstifadə dedikdə, mülkiyyətdə olan əşya və əşyalardan real faydanın götürülməsi nəzərdə tutulur. Sərəncam isə mülkiyyətçi tərəfindən ona mənsub əşyanın aqibəti ilə bağlı məsələnin həlli, onun dəyişdirilməsi, onun mövcudluğunun kəsilməsi və ya özgəninkiləşdirilməsi üzrə müstəqil qərar vermək anlamı kəsb edir.

Mülkiyyət hüququ dövlət tərəfindən qorunan maraq kimi [4, s.212] qanunvericilik qaydasında pozitivləşdirmə zərurəti meydana gətirir. Mülkiyyət hüququnun insan hüquqları məzmunu elə bir inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur ki

bir tərəfdən, ayrı-ayrı ölkələrin konstitusiya qanunvericiliyi, digər tərəfdən bu prosesin beynəlmilləşməsi ilə beynəlxalq hüquq normaları da mülkiyyət hüququ əsas hüquqlar kateqoriyasında qəbul edilmişdir. Mədəniyyət halına gətirilərək müasir dövrdə əksər konstitusiyalarda mülkiyyət hüququnun, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququnun konstitusiyada təsbiti bir çox ölkələr üçün xarakterikdir. Məsələn, İtaliya Konstitusiyasında deyilir ki, “əmlak dövlət və xüsusi mülkiyyətdə ola bilər”. Daha sonra qeyd edilir ki, “xüsusi mülkiyyət qanunla tanınır və təminatlandırılır (m.42). [5, s.107] Yaponiya Konstitusiyası daha çox xüsusi mülkiyyətin “ictimai maraqlar” konsepsiyasını dəstəkləyir. Konstitusiyanın 29-cu maddəsində deyilir ki, “mülkiyyət hüququ qanunla elə müəyyən edilir ki, o ictimai maraqlara zidd gəlməsin. Xüsusi hüquq ədalətli konsepsiya müqabilində publik maraqlar üçün istifadə edilə bilər. Yaponiya Konstitusiyasında mülkiyyətin ictimai maraqlara zidd istifadə edilməməsi, başqa şəxslərin hüquqlarını pozması tələbi Almaniyaya Federativ Respublikasının Konstitusiyasında (m.14), Ukrayna Konstitusiyasında (m.15) [5, s.107] da təsbit edilib. Həmin konsepsiya AR Konstitusiyası üçün də xarakterikdir. Konstitusiyanın 13.III maddəsində deyilir ki, mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafehi, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz.

AR Konstitusiyası “mülkiyyətin müqəddəsliyi və toxunulmazlığı” konsepsiyasını “ictimai maraqlar” doktrinası ilə uzlaşdırma yolunu seçmişdir.

Hüquqi sistem baxımından bizə yaxın olan Rusiya Federasiyası Konstitusiyasında “mülkiyyətin formaları”nın “zənginliyini” görürük. Konstitusiyanın 8-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, xüsusi, dövlət, bələdiyyə və d. mülkiyyət formaları bərabər surətdə tanınır və müdafiə edilir.

Konstitusiyanın 35-ci maddəsi ilə bizim Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin redaksiyası eynilik təşkil edir. yalnız 29-cu maddənin II hissəsi istisna təşkil edir. O da əslində öncə ifadə etdiyimiz 8-ci maddədə ifadə edilib.

Əmlakın hüquqi rejimi müxtəlif hüquq sahələri ilə formalaşır. Mülki (sivil) hüquqla başlayan bu rejim insan hüquq və azadlıqlarının tanınması ilə konstitusiya hüququ, beynəlxalq hüquqla və d. sahələrlə daha da zənginləşdirilir. Mülki hüquqdakı hüquqi rejimdə “müstəqil”, “sərbəst”, “kimsənin” müdaxiləsi olmadan şəxsin özünün əmlakı haqqında sərəncam vermək, ondan istifadə etmək və ondan faydalanmaq hüququ və ya marağı şəxsin hüquq və azadlıqlarının maddi təməli ilə əlaqəlidir.

Lakin mülkiyyət hüququnun realizə rejimi fərqlidir. Xüsusi mülkiyyət onun sahibinin maraqlarına uyğun olaraq istifadə edildiyindən, xüsusi mülkiyyətin hüquqi rejimi də ona maksimum fəaliyyət azadlığı qarantıya etməlidir.

Ümumi (publik) mülkiyyət isə yalnız dövlətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin, o cümlədən xüsusi mülkiyyətçilərin maraqlarını təmin etməlidir. Uyğun olaraq onun həyata keçirilmə rejimi də müvafiq təyinatdan çıxış etməlidir. Əgər xüsusi mülkiyyətin rejimi üçün “qanunla qadağan edilməyən hər şey icə-

zəlidir” prinsipi fəaliyyət göstərsə, publik mülkiyyət üçün isə əksinə “birbaşa qanunla icazə verilməyən qadağandır” prinsipi fəaliyyətdədir.

Xüsusi mülkiyyət üzrə konstitusiya hüququnun tənziometmə rejiminə münasibətdə torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ dövlətin tərəfindən daha çox müdaxiləyə məruz qalır. Bu zaman iqtisadi fəaliyyət dövlətin tənziometmə funksiyasına tabe tutulur. Bu mənada xüsusi mülkiyyət hüququnun müdafiəsində xaricilər üçün nəzərdə tutulan milli rejim prinsipi (Xarici investisiyaların qorunması haqqında Qanun, m.5) şərtlə xarakter (m.4) [6] daşıyır. Belə olan halda xaricilərin əmlakı, əmlak hüquqları üçün milli rejimin mövcud standartlarından biri tətbiq edilir. Yəni həmin rejimdə tam bərabərləşdirmədən istisna milli təhlükəsizliklə əlaqəlidir və bu milli hüququn publik qaydasını (public ordre) təşkil edir. Torpağa xüsusi mülkiyyət hüququnun subyektlərinin mənsubiyyət fərqləndirilməsi onu göstərir ki, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ, həm də publik (ictimai) maraqlarla bağlıdır. Xüsusi mülkiyyət hüququna münasibətdə dövlət passiv öhdəlik daşıyır, xüsusi mülkiyyət hüququnun realizəsi sferasına müdaxilə etməməli, aktiv fəaliyyət isə xüsusi mülkiyyətçiyə aiddir. [7, s.80] Xüsusi mülkiyyətçinin təşəbbüsü halında digər şəxslərin qeyri-hüquqi məhdudlaşdırıcı tədbirlərinin qarşısını almaq üçün dövlət özünün mühafizəedici (məsələn, cinayət qanunvericiliyi ilə, AR Cinayət Məcəlləsi, IX bölmə) tədbirləri ilə münasibətlərə daxil olur.

Məcəllədə uzun illər ərzində şəxsi mülkiyyətdə olan əmlakla müqayisədə dövlət mülkiyyətində olan əmlakın cinayət-hüquqi mühafizəsinə bəslənilmiş fərqli münasibətdən, habelə dövlət mülkiyyətinin mühafizəsinə verilən əsassız üstünlüklərdən imtina edilərək, bütün mülkiyyət formalarını eyni əsaslarla qoruyan “Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər” adlı 23-cü fəsil (177-189-1-ci maddələr) əks etdirilmişdir. Həmin fəsildə isə, mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərin forma və növlərindən asılı olaraq, onların hər birinə ayrıca olaraq bir norma həsr edilmişdir. Çünki təkcə keçmiş tarixi dövrlərdə deyil, sosial-iqtisadi münasibətlərin güclü və sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrimüzdə də mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərlə mübarizə xüsusi aktualıq kəsb edən məsələlərdəndir. [8, s.11-12] Xüsusən də, əgər söhbət xüsusi mülkiyyətdən gedirsə mübarizə və müdafiə rejimi daha effektiv olmalıdır.

Ümumi (publik) mülkiyyət isə yalnız dövlətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin, o cümlədən xüsusi mülkiyyətçilərin maraqlarını təmin etməlidir. Uyğun olaraq onun həyata keçirilmə rejimi də müvafiq təyinatdan çıxış edilməlidir. Bu anlamda xüsusi mülkiyyət hüququ azadlıqdan fərqli olmur. Şəxsi hüquqlardan, məsələn, “söz, fikir, vicdan azadlığının” təmini üçün dövlət aktiv fəaliyyət göstərməlidir. Lakin əmlakın xüsusi mülkiyyətdə olması dövlətin iradəsindən asılı deyil və dövlət yalnız bu rejimi qorumaq vəzifəsi daşıyır. Buna görə də Konstitusiyaya tanınan və təminatlandırılan mülkiyyət formalarından yalnız xüsusi mülkiyyət insan hüquqlarından biri kimi müdafiədən istifadə edir (m.29). Bu o deməkdir ki, xüsusi mülkiyyət üçün daha fərqli, dövlətin, bələdiyyənin mülkiyyət rejimindən güclü rejim yaradılmağa çalışılıb. Beləliklə, mülkiyyət hüqu-

qunun realizəsi rejimi fərqliliyə malikdir, xüsusi mülkiyyətin rejimi insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi məzmununa malikdir.

Mülkiyyət hüququnun realizəsinin rejimlərindəki fərqə baxmayaraq qanunvericilik bu hüququn subyektləri üçün bərabər müdafiəni təsbit edir. Konstitusiyanın 29. IV maddəsində deyildiyi kimi “heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz”. Bununla yanaşı Konstitusiyada (m.29.III) mülkiyyətdə olan əmlakın növündən asılı olaraq mülkiyyətçinin səlahiyyətinin realizəsi rejimi də fərqli ola bilər.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsində aydınlıq gətirilməsi tələb edilən məsələlərdən biri mülkiyyət hüququnun subyektlərinin kimliyi ilə bağlıdır. Başqa sözlə, mülkiyyətçi kimi yalnız fiziki şəxslər, yoxsa hüquqi şəxslərin də qəbul edilməsi aydınlaşdırılmalıdır. Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin III fəsilə ifadə edilməsi mülkiyyət hüququnun insan hüquq və azadlıqlarına aidiyyətini göstərir. Hüquqi şəxslər də, əsasən işgüzar fəaliyyətin, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədilə təsis edilməsi ilə mülkiyyət xarakteri kəsb edir. Bu anlamda mülkiyyət hüququnun subyektini kimi xüsusi hüququn hüquqi şəxsləri də qəbul edilməlidir (m.24.I).

Ayrı-ayrı dövlətlərin (məsələn, Fransa, ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya və s.) [9, s.261, 397] təcrübəsi və təsiri altında beynəlxalq hüquqda da (BMT-nin Korrupsiya əleyhinə (2003) Konvensiyası, m.26 [10]) hüquqi şəxslərin hüquq subyektliyi və hətta cinayətin subyektini olması doktrinası genişlənməkdədir. Şübhəsiz ki bu hal onu göstərir ki, xüsusi hüququn hüquqi şəxslərinin məsuliyyət daşması onların mülkiyyət hüququna malik olmasından keçir.

Öncə ifadə etdiyimiz kimi, əmlak, mal, əmtəə iqtisadi kateqoriya olmaqla yanaşı, həm də hüquqi kateqoriyadır. Hüquqsal acıdan mal, para (pul) ilə təqdir və başqasına devr edilə bilən şeylərdir. [11, s.217] Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29.III maddəsində ifadə edilən “hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak”ın konstitusion anlayışının həcmi müəyyən edərək əmlakın özünün ümumiləşdirici anlayışını da təmin etmək lazımdır. Əmlak müəyyən bir dəyərə malik olmalıdır. Məsələn, AR Mülki Məcəlləsinin 4-cü maddəsində deyilir ki, əmlak və ya qeyri-əmlak dəyəri olan, qanunvericiliklə mülki dövriyyədən çıxarılmamış maddi və ya qeyri-maddi nemətlər mülki hüquq münasibətlərinin obyektləri ola bilərlər.

İqtisadi hüquqlar kateqoriyasında mülkiyyət hüquq və vəzifələrinin obyektlərinin məqsəd və təyinatı, hüquqi rejimdən fərqlər nəzərə alınaraq əşyalar təsnifatlandırılır. Təsnifatlandırma istehsal vasitələri və istehlak nemətləri; bölünən və bölünməyənlər; əsas və yardımçı əşyalar; mülki dövriyyəyə buraxılan, dövriyyəsi məhdudlaşdırılan və dövriyyədən çıxarılan əşyalar; daşınar və daşınmaz və s. əşyalar üzrə aparılmaqdadır. Əşyaların hüquqi təyinatı, hüquqi vəziyyəti mülki qanunvericilik normaları ilə tənzimlənir. Lakin qiymətləndirmə meyarları milli hüquq sistemlərində fərqli ola bilər. Bu mənada əmlak hüquqlarının müdafiəsinin həm konstitusiya, həm də beynəlxalq hüquq normaları ilə təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

AR Konstitusiyası 29.IV maddəsində mülkiyyətçilərin hüquqları xüsusi yuridik vasitə ilə təminatlandırılır. Həmin maddədədə “yalnız məhkəmənin qərarı ilə əmlakdan məhrum edilmə”nin mümkünüyü ifadə edilib. Lakin həmin formula da o anlama gəlmir ki, müvafiq qərar ləğv etmə faktını təsdiqləməkdədir. Başqa sözlə, ləğv etmə aktı hər bir halda ədalətli, çoxpilləli məhkəmə baxışının predmetindədir. Konstitusiyada “məhkəmə qərarı olmadan mülkiyyətdən istənilən məhrum etmə aktı etibarsızdır” formatı daha doğru ifadə tərzini qəbul edilə bilər.

Mülkiyyət sahibi ləğv etmə aktından müəyyən müddətdə şikayət etmək hüququna malik olmalıdır. Həmin müddət ərzində, əgər şikayət olmazsa mülkiyyətdən məhrum etmə aktı qəbul edilmiş sayılmalıdır. Yalnız bundan sonra mülkiyyət hüququnun məcburi kəsilməsi qəbul edilə bilər. Bu prosedurların da Konstitusiyada təsbitinə zərurət var.

Mülkiyyətdən məhrum etmə “dövlət maraqları”, “ictimai maraqlar” naminə həyata keçirilməlidir. Dövlət ehtiyacları eyni zamanda ictimai maraqlara uyğun olmalıdır. Şübhəsiz ki, ictimai maraqlar daha geniş anlayışdır. “İctimai maraqlar”, “dövlət maraqları” sosial, iqtisadi, ekoloji, hərbi təhlükəsizlik məqsədi ilə bağlıdır. “İctimai maraqlar” üçün həyata keçirilən mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması mülkiyyətin formasının dəyişdirilməsi anlamına gəlir. Sosial, iqtisadi təhlükəsizlik üçün xüsusi mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması təhlükəyə məruz qalmış böyük sənaye obyektlərinin, orada çalışan işçilərin məşğulluğunu təmin etmək, daxili bazarın istehlak məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilə bilər. Buna nümunə kimi, ayrı-ayrı ölkələrdə 2008-2009-cu illərdə baş verən dünya iqtisadi böhranı zamanı dövlətlərin iqtisadi sferaya müdaxiləsi qeyd edilə bilər.

“Dövlətin maraqları” və ya “ictimai maraqlar” naminə müdaxilə yalnız qanuni əsaslara dayanmalıdır. Beynəlxalq məhkəmə təcrübəsini əsas olaraq AR Konstitusiyaya Məhkəməsi (KM) mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasında qanunçuluq prinsipini xüsusi olaraq ifadə etmişdir.

KM özünün Q.Məmmədovun şikayəti üzrə AR Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 4 mart 2019-cu il tarixli qərarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 11 fevral 2020-ci tarixli qərarında [12] və G.Əhmədovanın şikayəti üzrə AR Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 19 fevral 2019-cu il tarixli qərarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 24 iyul 2019-cu il qərarında [13] AİHM-in “Marks Belçikaya qarşı” iş üzrə 13 iyun 1979-cu il tarixli Qərarına istinad edir. Həmin qərarın 63-64-cü bəndlərində qeyd edilir ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsində hər kəsin öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququnun təsbit edilməsi, mahiyyət etibarını ilə mülkiyyət hüququna təminat vermiş olur. KM-nin A.Mahmudovanın şikayəti üzrə AR Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 4 mart 2019-cu il tarixli qərarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 15 dekabr 2019-cu tarixli qərarında [14] AİHM-in “Kuşoğlu Bolqarıstana qarşı” iş üzrə 10 may 2007-ci il tarixli Qərarına istinad edərək

qeyd edir ki, Avropa Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin ən mühüm və əsas tələbi ondan ibarətdir ki, dövlət orqanı tərəfindən mülkiyyətə istənilən müdaxilə tam qanuni olmalıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi mülki hüquqi anlamda əmlak olaraq həm əşyalar, həm də əmlak hüquqlarının məcmusu qəbul edilir. Əmlak hüquqlarına qeyri-maddi hüquqlar - əqli mülkiyyət hüquqları da aiddir. Əqli mülkiyyət hüquqları Konstitusiyanın 29-cu maddəsində ifadə edilən mülkiyyət hüququnun növü olmayıb, müstəqil xüsusi hüquqlara aiddir. Buna görə də Konstitusiyada ayrıca bir maddə ilə (m.30) təsbit edilib. Əqli mülkiyyət hüququ əsasən, yaradıcılıq fəaliyyəti ilə əlaqəlidir.

Yaradıcılıq fəaliyyəti dedikdə, elmi ədəbiyyatda, yeni əsərin hazırlanması ilə əlaqədar öz təkrarolunmazlığı, yeniliyi və xüsusiyyəti ilə fərqlənən insan fəaliyyətinin nəticəsi başa düşülür. [15, s.268] Ayrı-ayrı qanunvericilik aktları (məsələn, Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında AR Qanunu (1996); Patent haqqında AR Qanunu (1997); İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında (1998) AR Qanunu; Mülki Məcəllə və d.) əqli mülkiyyət hüquqlarını tənzimləməkdədir.

Şəxsi və qeyri-əmlak hüquqları obyektiv anlamda kompleks hüquq institutu kimi müxtəlif sahəvi hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları da iqtisadi hüquqlarla birbaşa əlaqəlidir. İqtisadi hüquqlar, o cümlədən azad sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsin, iqtisadi azadlığının əsasını yaradır. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları mülki hüquqi mənada şəxsi qeyri-əmlak nemətləri səbəbi üzrə müəyyən subyektlər arasında tənzimlənən hüquq normalarını ifadə edir. [16, s.23-28, 37-54]

Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının subyektiv mülki hüquqlar kimi xarakteristikası zamanı qeyd etmək lazımdır ki, bu hüquqlar ciddi şəxsi xarakterli hüquqlar hesab edilir. Bu o deməkdir ki, bu hüquqlar, mülki qanunvericiliyə müvafiq olaraq, vətəndaşa doğulduğu andan və ya qanun sayəsində mənsubdur, özgəninkiləşdirilmir, qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, başqa üsulla digər şəxslərə verilə bilmir. Lakin qanunla müəyyən edilmiş qaydada ölmüş adama məxsus olan qeyri-maddi əmlak nemətləri və şəxsi əmlak hüquqları digər şəxslər, o cümlədən hüquq sahibinin varisləri tərəfindən həyata keçirilə və müdafiə edilə bilər. [17, s.9-20]

Məhz Konstitusiyanın 29-cu maddəsində təsbit edilən hüquqlardan biri də vərəsəlik hüququdur. Konstitusiyanın 29.VII maddəsində deyilir ki, dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir. Bu yolla vərəsəlik hüququnu Konstitusiyaya müstəqil hüquq kimi tanımışdır.

Bəzi növ xüsusi mülkiyyət hüquqları subyektlərin milli (dövlət) mənsubiyyətindən asılı olaraq fərqli rejimə tabe tutulur. Təəssüf ki, konstitusion qatdada təsbit edilməyən torpağa xüsusi mülkiyyət hüququ mülli təhlükəsizliklə əlaqələndirilir. Bu anlamda xarici şəxslər üçün torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ qanunvericilik qaydasında məhdudlaşdırılmışdır. AR Torpaq Məcəlləsinin 48.3-cü maddəsində deyilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər,

xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, habelə xarici dövlətlər Azərbaycan Respublikasında torpaq sahələrini yalnız icarə hüququ əsasında əldə edə bilərlər. [15, s.399]

Qanunvericiliyə görə əgər xarici şəxslər torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ əldə etmişlərsə müəyyən müddətdə mülkiyyət hüququnu özgəninkiləşdirməlidirlər. Yenə də Torpaq Məcəlləsinin 49.4-cü maddəsində ifadə edildiyi kimi xarici hüquqi və fiziki şəxslərə torpaq sahələrinin vərəsəlik, bağışlama və ipoteka əqdləri nəticəsində keçən mülkiyyət hüququ bir il müddətinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun özgəninkiləşdirilir. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər torpaq sahəsi üzərində olan mülkiyyət hüququnu qanunvericiliyə uyğun özgəninkiləşdirmədikdə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya bələdiyyə torpaq sahəsini bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada məcburi satın alır.

Məqalədə, orijinal konstitusiya mülkiyyəti bəndinin hazırlanmasından və qanunvericilik və konstitusiya təkamülündən görüldüyü kimi, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf və sosial bölgü hədəflərinə çatmaq üçün cəmiyyətdəki mülkiyyət münasibətlərini yenidən formalaşdırmağa onu daha mutərəqqi etməyə ehtiyac vardır. AR Konstitusiyası “mülkiyyətin müqəddəsliyi və toxunulmazlığı” konsepsiyasını “ictimai maraqlar” doktrinası ilə uzlaşdırma yolunu seçmişdir. Görünən odur ki, mülkiyyət hüququnun realizə rejimi fərqlidir. Xüsusi mülkiyyət onun sahibinin maraqlarına uyğun olaraq istifadə edildiyindən, xüsusi mülkiyyətin hüquqi rejimi də ona maksimum fəaliyyət azadlığı qarantıya etməlidir.

Qanunvericilik xüsusi əmlakın ekpropriasiyasına yol verdiyi üçün əmlakın toxunulmazlığından deyil, ifadə etdiyimiz kimi mülkiyyət hüququnun toxunulmazlığı Konstitusiyada ifadə edilməlidir. Ümumi (publik) mülkiyyət isə yalnız dövlətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin, o cümlədən xüsusi mülkiyyətçilərin maraqlarını təmin etməlidir. Uyğun olaraq onun həyata keçirilmə rejimi də müvafiq təyinatdan çıxış edilməlidir. Bu anlamda xüsusi mülkiyyət hüququ azadlıqdan fərqli olmur.

Şəxsi hüquqlardan, məsələn, “söz, fikir, vicdan azadlığının” təmini üçün dövlət aktiv fəaliyyət göstərməlidir. Məsələn Konstitusiyanın 13-cü maddəsinin strukturundakı məzmunla bağlı onu deyə bilərikki, I hissədə təsbit edilən “mülkiyyətin toxunulmazlığı” başa düşülən deyil. Burada mülkiyyətin toxunulmazlığından deyil, “mülkiyyət hüququnun” toxunulmazlığından bəhs edilməli və hüquq kimi müvafiq məsələ 29-cü maddənin I hissəsində “Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır və mülkiyyət hüququ toxunulmazdır” kimi ifadə edilməlidir.

Mülkiyyət hüququnun nədən ibarət olduğunu müəyyən edərkən ilk öncə əmlak kateqoriyasına baxılmalıdır. Əmlak hüquqi kateqoriya kimi baxılarkən mülkiyyət hüququnun anlayışı, mahiyyəti və məzmunu onun subyektivi və obyektivi, mülkiyyət formaları və onların hüquqi rejimi, mülkiyyət hüququnun əldə edilməsi və kəsilməsinin şərtləri və qaydaları, əmlakın hüquqi rejiminin dəyişdirilməsi, əmlakın təsadüfən məhv olma riski, mülkiyyət hüququnun müdafiəsi və məsuliyyət və d. məsələlər meydana gəlir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Sadıqov Ə. İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı. 2008, 396 s.
3. Конституция Греции. <https://legalns.com.greece>
4. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник. М.: Изд-во «Зерцало» 2001, 560с.
5. Конституционное право зарубежных стран. Под общ. ред. М.В.Баглая. М.: Изд.-я группа НОРМА-ИНФРА, М. 1999, 832с.
6. Xarici investisiyaların qorunması haqqında AR Qanunu. <http://www.e-qanun.az>
7. Автономов А.С. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность. М.: Фонд «Либеральная миссия», «Новое литературное обозрение» 2009, 448с.
8. Aslanov O.R. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərə görə müəyyən edilən sanksiyaların tətbiq edilməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: “Mütərcim” nəşriyyatı. 2018, 272s.
9. Hüquqi şəxsin cinayət hüquqi statusu. Dərs vəsaiti. M.S.Qəfərov, R.İ.Rüstəmov, H.Q.Eyvazov, E.İ.Muradov, İ.F.Şahbazov. Bakı-2019, 496s.
10. BMT-nin Korrupsiya əleyhinə Konvensiyası. <https://www.yudicalcouncil.gov.az>
11. Nəcib Bilgə. Hükuk başlangıcı. Hükukun temel kavram ve kurumları. 29. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi 2011, (325s.), s.217
12. <http://www.constcourt.gov.az/decision/1113>
13. <http://www.constcourt.gov.az/decision/415>
14. <http://www.constcourt.gov.az/decision/1092>
15. Mülki hüquq. Dərslik. İki cildə. I cild. Ümumi hissə. Məsul red. M.D.Dəmirçiyeva, Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2015, 696s.
16. Rəhimli Səftər. İnsan hüquqları Komitəsi: nəzəri və praktiki problemlər. Dərs vəsaiti. Bakı: “Bakı Universiteti nəşriyyatı” 2019, 424s.
17. Ярошенко К.Б. Жизнь и здоровье под охраной закона. Гражданско-правовая защита личных неимущественных прав граждан. М.: Юрид. лит., 1990, 174с.

КОНСТИТУЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Сафтар Рагимли*

Резюме

Одно из основных требований капиталистической экономической системы - сильная система прав собственности. Определение, распределение и защита прав собственности - один из важнейших вопросов для любого общества. Конституция Азербайджанской Республики, помимо подписанных Азербайджаном международных конвенций, гарантирует имущественные и жилищные права в Азербайджане. Право частной собственности включает в себя право передавать, сдавать в аренду или продавать любую часть прав путем обмена или дарения по цене, определяемой владельцем. В статье обсуждается разработка первоначальной статьи о конституционной собственности и эволюция законодательства и конституции, и ясно, что для достижения целей экономического развития и социального разделения Азербайджана необходимо изменить отношения собственности в обществе.

* доктор философии по праву, Бакинский государственный университет

Основная цель этой статьи - разъяснить правовую базу Азербайджанской Республики в области прав собственности. Мы пришли к выводу, что необходимо изменить содержание ряда частей конституции, касающихся прав собственности. Этот анализ предназначен для использования журналистами, работниками СМИ, гражданами и юристами, а также гражданским обществом и государственными служащими, интересующимися правовыми вопросами, связанными с правами собственности.

Ключевые слова: право собственности, международное право, права человека, Конституция Азербайджанской Республики, социальная справедливость, суд.

CONSTITUSYON GUARANTEE OF PROPERTY RIGHTS IN AZERBAIJAN

Saftar Rahimli*

Abstract

One of the most basic requirements of the capitalist economic system and one of the most incomprehensible concepts is a strong system of property rights. Definition, distribution and protection of property rights is one of the issues related to the management of any society. The Constitution of the Republic of Azerbaijan, in addition to the international conventions signed by Azerbaijan, guarantees property and housing rights in Azerbaijan.

The Constitution of the Republic of Azerbaijan has chosen to reconcile the concept of "sanctity and inviolability of property" with the doctrine of "public interest".

The right of private property includes the right of the owner, who determines any part of the rights, to entrust, lease or sell a certain price by changing or gifting.

The main development of this article is to explain the legislative market of the Republic of Azerbaijan related to property rights.

This analysis can be useful for journalists, media workers, citizens and lawyers, as well as civil society and government officials interested in legal issues related to property rights.

Keywords: *Propoerty rights, international law, human rights, AR Constitution, social justice, court.*

* Ph.D in law, Baku State University